

INLEDNING

3 KAP. PLAN- OCH BYGGLAGEN 10 § KRAV PÅ BYGGNADER

"Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens särdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara."

BAKGRUND

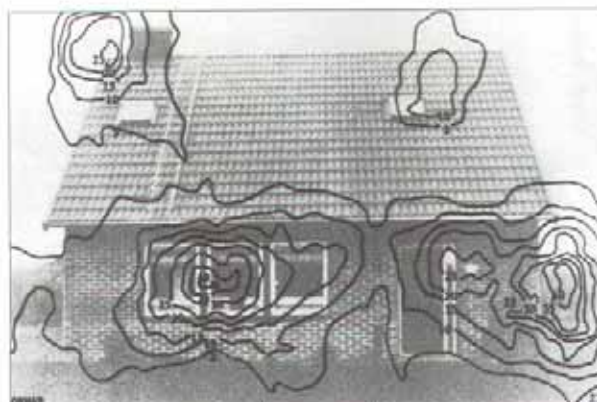
Två tredjedelar av landets samlade tillgångar utgörs av bebyggda fastigheter. Den bebyggelsen utgör en resurs som representerar ett återanskaffningsvärde i storleksordningen 3000-5000 miljarder kronor. Kvaliteten och sättet vi underhåller och förvaltar den på får därför stora ekonomiska konsekvenser.

I jämförelse med andra europeiska stater har Sverige ett ungt byggnadsbestånd. Den övervägande delen är tillkommen efter andra världskriget. Något mer än hälften är tillkommet efter 1960.

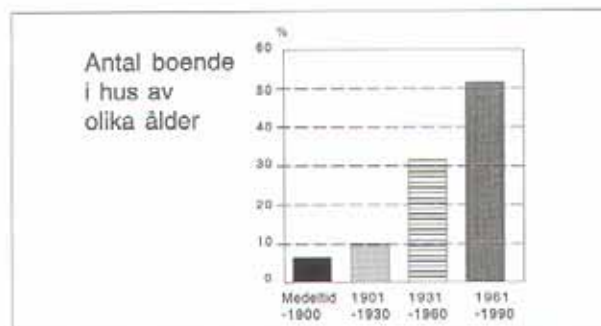
Nybyggnadsepoken har medfört att även befintliga byggnader ofta underhålls med metoder och material hämtade från nybyggnadsverksamheten.

I stället för att underhålla där så är möjligt, byter man alltför ofta byggnadsdelar och köper nya i för husen främmande utförande. Detta gäller såväl bostadshus som övriga byggnadstyper.

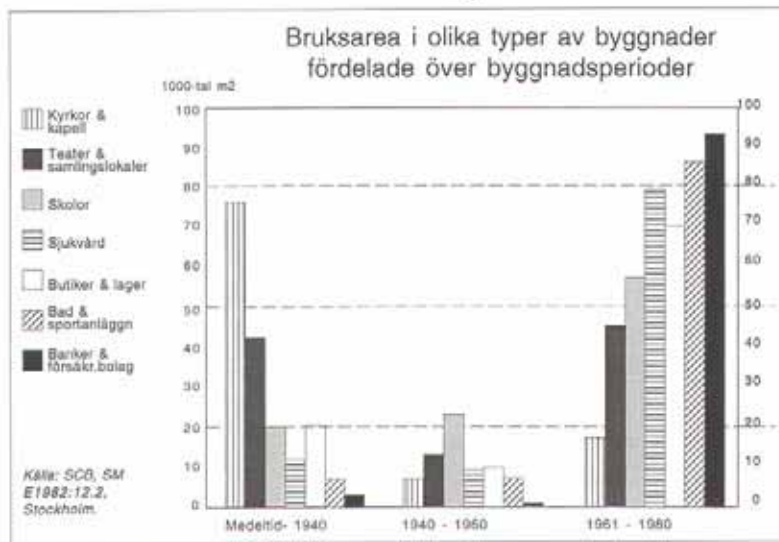
Därmed försvinner eller döljs spåren av föregående generationers uttryck och kunnande. Det

Registrerade ögonrörelser hos ett antal personer, som ser på en fasad. Observera hur ögonen följer detaljer i fasaden. (Janßen Jan: Upplevelser av fasader. Bygg och teknik nr 4 1991)

Sverige har ett förhållandevis ungt bostads- och byggnadsbestånd. Nära 2/3 är byggt efter 1950. Den äldsta bostadsbebyggelsen representerande tiden från medeltiden till år 1900 utgör 6 procent av beståndet.

I ett område från 1917 hade husen det utseende som visas på den övre bilden. Den nedre visar ett exempel på förändring. Enligt PBL 3 kap. 10§ skall ändringar prövas mot de följande kriterierna: **Byggnadstekniskt:** Huset har ändrats, yttligt sett från ett stenhus till ett trähus. **Historiskt:** Det har övergått från, ett av lokal byggnadstradition präglat slerfamiljshus, till ett historielöst enfamiljshus. **Kulturbistoriskt:** Berättar det numera mest om ett försök att spara energi. **Miljömässigt:** Har området splittrats.

Konstnärligt: Har hantverkskunnandet som gav karaktären suddats ut.

sker en likriktning eller homogenisering av den byggda miljön. De historiska upplevelser som bebyggelsen kan förmedla försvinner när tidsdimensionen och karaktären slätas ut eller rent av utplånas.

För att motverka denna tendens finns sedan nära ett decennium ett skydd för den enskilda byggnaden i PBL 3 kap. 10 § där ett krav på varsamhet stadgas för det befintliga huset. Det är mot detta varsamhetskrav som byggnadsnämnden skall granska föreslagna förändringar av en byggnad.

Begreppet varsamhet vid ändring av befintlig bebyggelse har förekommit sedan 1980-talets början i uttalanden av olika digniteter från utredningstext till lagtext. Sammanfattningsvis har det ansetts innebära ett synsätt som

- o identifierar och beskriver husets kvaliteter
- o lokaliserar och beskriver husets brister
- o avhjälper brister utan att andra kvaliteter förstörs eller försvinner.

Med brist har man avsett bristande normuppfyllelse enligt då gällande regler. Reglerna har sedan dess ändrats till sitt innehåll och uttrycksform, men kravet på varsamhet kvarstår. Varsamheten har dock varit svår att hävda i en tid då statliga subventioner premierat omfattande ombyggnader.

Ordet varsamhet "kännetecknas av en allvarlig strävan att inte skada" enligt ordboken. Varsamhet kännetecknas inte i alla lägen av en strävan att inte ändra, men lagtexten poängterar att ändringen skall ske på den enskilda byggnadens villkor.

DEN TILLTÄNKTE LÄSAREN

För att konkretisera lagtexten och ge redskap till en analys har Boverket utarbetat denna skrift. Den har inga vetenskapliga pretentioner i ämnet stilhistoria och förhoppningsvis kan den locka till ytterligare och mer genomgripande studier i ämnet.

Boken vänder sig i första hand till tjänstemän och politiker i kommuner och länsstyrelser som skall tillämpa Plan- och bygglagen. Skriften är då avsedd att fungera som en argumentationshjälp för att kunna konkretisera varför ett visst handlingsätt är bättre än ett annat.

Men boken är också tänkt att vara ett stöd och ett hjälpmedel för alla parter som har intressen att bevaka eller myndighetsbeslut att fatta inför förändringar i vår bebyggda miljö.

Det är då av värde med en samlad information till alla inblandade; fastighetsägare, boende och dessas representanter, bygglovgranskare, politiker och domare.

Lagens varsamhetskrav gäller oavsett om bygglov krävs för en åtgärd eller inte.

BOKENS INNEHÅLL OCH UPPLÄGGNING 1880-1960

PBL 3 kap. 10 § syftar på all befintlig bebyggelse men av praktiska skäl är boken begränsad till byggnader uppförda under tiden 1880-1960. Året 1880 är valt med tanke på att 1874 års byggnadsstadga är den äldsta gemensamma bygglagstiftningen för Sveriges städer.

På 1960-talet inträffade en stora förändring i byggnadstekniken, övergången mellan hantverk och industri. Elementbyggeriet med prefabricerade delar kom att dominera. Dessa byggnader skiljer

Det ligger ofta höga ambitioner bakom en ombyggnad. Här har man låtit färga in de nya balkongfronterna i väggens färg. Därmed försvann den ursprungliga kontrasten mellan den tunga murytan och de lätta smidesräckena, som gav huset ett karaktäristiskt och tidstypiskt utseende. Stolpkonstruktionen understyker förändringen ytterligare.

Ursprunglig port i ek och en ny i "underhållsfri" aluminium. Det finns en seglivad myt om underhållsfria material. Ett underhållsfritt material är ett som per definition inte går att underhålla. Det är till för engångsanvändning och korta kretslopp. En annan föreställning är att utbyte är billigare än renovering av befintlig byggnadsdel. Det är det sällan (se bl a BFR T15: 1991).

En byggnad är en högst fysisk företeelse. Den består av sina material. Ändrar man materialen som ingår i byggnaden ändrar man också byggnaden. Tegel till v. och tegelimiterande plåt till h. kan se förvillande lika ut när materialen är nya, men de förändras helt olika under brukstiden.

Det är inte ätgärdernas mängd eller omfattning som utgör förvanskning. Ibland räcker en enda liten detalj. När fasadens uttrycksmedel är få och sparsmakade kan ett ingrepp förändra hela tidsuttrycket. Med bytet av balkongfront på huset t. v. från 1930-talet har plötsligt 60 års historia suddats ut.

Vem är egentligen arkitekt till detta hus? Arkitekten Ingeborg Hammarskjöld-Reiz eller försäljaren av aluminiumprofilerna? Foto: Robert Janson, Mats Kager.

sig på många sätt i byggmaterial, tekniskt utförande och metoder från de föregående epokenas varför 1960 fått utgöra den andra tidsgränsen.

Det arkitektoniska språket är inte verbalt, det är visuellt och sinnligt. Därför bygger boken på avbildningar av byggnader och byggnadsdetaljer med kort sammanfattande text. Avsikten är att i materialet peka på "stiltyper" för att dessa skall kunna jämföras med den byggnad som är aktuell för ändringen. Kommer den föreslagna ändringen att stärka byggnadens tidsuttryck eller kommer den att tillföra för byggnaden främmande element?

Byggnadsverken som presenteras i boken är indelade efter gängse stilhistoriska perioder och presenteras med ritningar på karakteristiska detaljer.

Varje tidsperiod inleds med en bild där den sammanfattande karakteristiken finns i kommentarerna. Färgsättningen både i betydelsen kulör och material är också medtagen, som en naturlig och viktig komponent i den stilhistoriska grammatiken.

Den följande sidan inleds med en text om periodens stil och exempel på offentliga byggnader, som ofta varit stilbildande. De följande sidorna visar karakteristiska detaljer från tidsperioden indelade efter olika typer av byggnadsdelar.

Planlösningar och ibland sektioner finns med för att poängtera sambandet interiör och exteriör, samt rummets volym.

Det rådgivningsmaterial i frågor om underhåll och ombyggnad som många kommuner har gett ut ersätts inte av denna bok. Den är tänkt att komplettera och understryka vikten av kunskapen om den lokala byggnadstraditionen. Kanske kan boken inspirera till lokal bearbetning.

STIL, KARAKTÄR OCH SÄRDRAG

Ibland kan man få intrycket att de som beslutar rörande tillämpningen av 3 kap. 10 § PBL anser att det är fråga om tycke och smak utan krav på kunskap och metodik. De särdrag som enligt lagtexten skall beaktas avser emellertid inte i något avseende någon "smakfråga". De egenskaper man skall ta hänsyn till är de byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga. Alla de beskrivande orden går att föra in under begreppet stil och stilhistoria. Enligt uppslagsboken är stil ett "typiskt sätt att vara utformad".

I stilhistorisk metodik, antingen det gäller bilar, arkitektur eller kläder, ingår kriterier som fungerar som redskap för att kunna definiera och analysera olika stilars särdrag. Detta gäller givetvis också 1900-talets arkitekturstilar och även den s.k. vardagliga bebyggelsen. Detta objektiva synsätt måste beaktas för att de krav på varsamhet som ställs i lagen skall kunna tillgodoses.

Analysera betyder "att upplösa i sina beståndsdelar". Definitionen är enkel och utmärkt för just detta ändamål.

Fasaden (från latinets *facies* = ansikte) är byggnadens ansikte utåt, det första och ofta enda intryck byggnaden ger och därmed av avgörande betydelse för vår gemensamma miljö.

PLAN- OCH BYGGLAGEN (1987:10) OCH DESS FÖRARBETEN

I lagen stadgas i 3 kap. 10 § ett grundkrav, som var nytt i förhållande till tidigare lagstiftning, och som tillstyrktes av samtliga instans-

Femtioalets arkitektur karakteriseras av puts- och tegelfasader. Bilden visar en slätputsad fasad med ljusa fönsteromfattningar. Balkongfronten lämnar bottenplattan fri.

Ljus och skuggor kan ge oanade effekter som aldrig syns på bygglovhandlingar. På den här bilden har den tidigare slätputsade fasaden försetts med plåt. Balkongfronten är också utbytt till en annan plåttyp.

Det putsade listverket med sina distinkta, skarpa linjer som är tänkt att fånga ljus och skugga tappar sitt precisa uttryck när fasaden spritputsas.

Fönsterglas är också byggmaterial. Glaset skall förmedla ljuset in i byggnaden och ge människorna inomhus kontakt med årstidernas och väderlekens skiftningar ute. Modernt floatglas är maskin-mäsigst perfekt och speglar omgivningen. I det här fallet är glaset dessutom tonat. Det förmedlar inte längre ljus utan utgör en del av den ogenomskinliga väggen.

Den nyinsatta ventilationen i denna femtiotals skola har lett till att den övre rutan satts igen. Fönstren har också försetts med tonat glas mot solvärmen, och alla är inte längre öppningsbara. Igensättning av fönster och tonat glas minskar dagsljuset inomhus avsevärt. Det kan vara hälsovådligt. Barnen i Sverige får ju AD-droppar på grund av vårt mörka klimat. (Küller/Lindström: Hälsoeffekter vid arbete i fönsterlösa klassrum. BFR. R:10 1991)

ser när lagen remitterades. Kravet är uttryckt som en hänsynsregel som gäller alla ändringar i befintliga hus.

I propositionstexten (prop. 1985/86:1) står följande:

"Oberoende av åtgärdens omfattning kan varje ändring göras på ett varsamt eller ovarsamt sätt. Ett varsamt tillvägagångssätt skall användas vid genomförandet av såväl ombyggnader som andra ändringar. Det förutsätter att man skaffar sig kunskaper om de värden som byggnaderna har och att man tar till vara dessa värden så långt det är möjligt .

Lagen talar alltså om hur, - på vilket sätt, - ändringar skall utföras. I propositionstexten görs vidare det synnerligen viktiga påpekan- det att man för att kunna hantera lagen rätt måste ha skaffat sig kunskaper om den aktuella byggnaden och dess förutsättningar för ändringar. Kravet på varsamhet gäller inte bara huset som sådant utan också människorna som bor där.

"I kravet på varsamhet ligger också ett krav på att hänsyn skall tas till möjligheterna för människor att bo kvar efter en ombyggnad."

Ytterligare en nyhet till skydd av särskilt värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer infördes i lagen, nämligen förbudet mot förvanskning i 3 kap. 12 § som lyder

"Byggnader som är särskilt värdefulla ur historiska, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär får inte förvanskas".

I propositionen angavs bl a *"Tillämpningen av 12 § skall utgå från den vidare syn som idag finns på vad som är av värde att bevara. Idag anses detta gälla inte bara en-*

skilda byggnader av monumental karaktär eller stort historiskt värde av allmänt intresse utan också byggnader och samlade bebyggelsemiljöer som representerar olika tidsepoker eller något typiskt från skilda sociala miljöer eller som värderas högt av en lokal opinion. Ett tillräckligt motiv för att bevara byggnader eller bebyggelse kan vara att de är representativa för tidigare samhälls- eller estetiska ideal eller att de ger en god uppfattning av tidigare sociala villkor för en viss samhällsgrupp. Motiv för bevarande kan också vara att bebyggelsen eller byggnaderna har haft betydelse för den historiska, arkitektur- och kulturhistoriska eller tekniska utvecklingen".

I 3 kap.13 § ställs vidare krav på att byggnaders yttre skall hållas i vårdat skick samt att:

"Underhållet skall anpassas till byggnaders värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt samt till omgivningens karaktär.

Byggnader som avses i 12 § skall underhållas så att deras särart bevaras".

I regeringens prop. 1993/94:178 till de nyligen vidtagna ändringarna i bygglovs- samt tillsyns- och kontrollförfarandet understryks vikten av varsamhet vid såväl lovpliktiga som lovfria ändringsåtgärder.

"Som ett överordnat krav gäller därvid vid både tillbyggnad och annan ändring att åtgärderna skall utföras varsamt så att byggnadens särdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara."

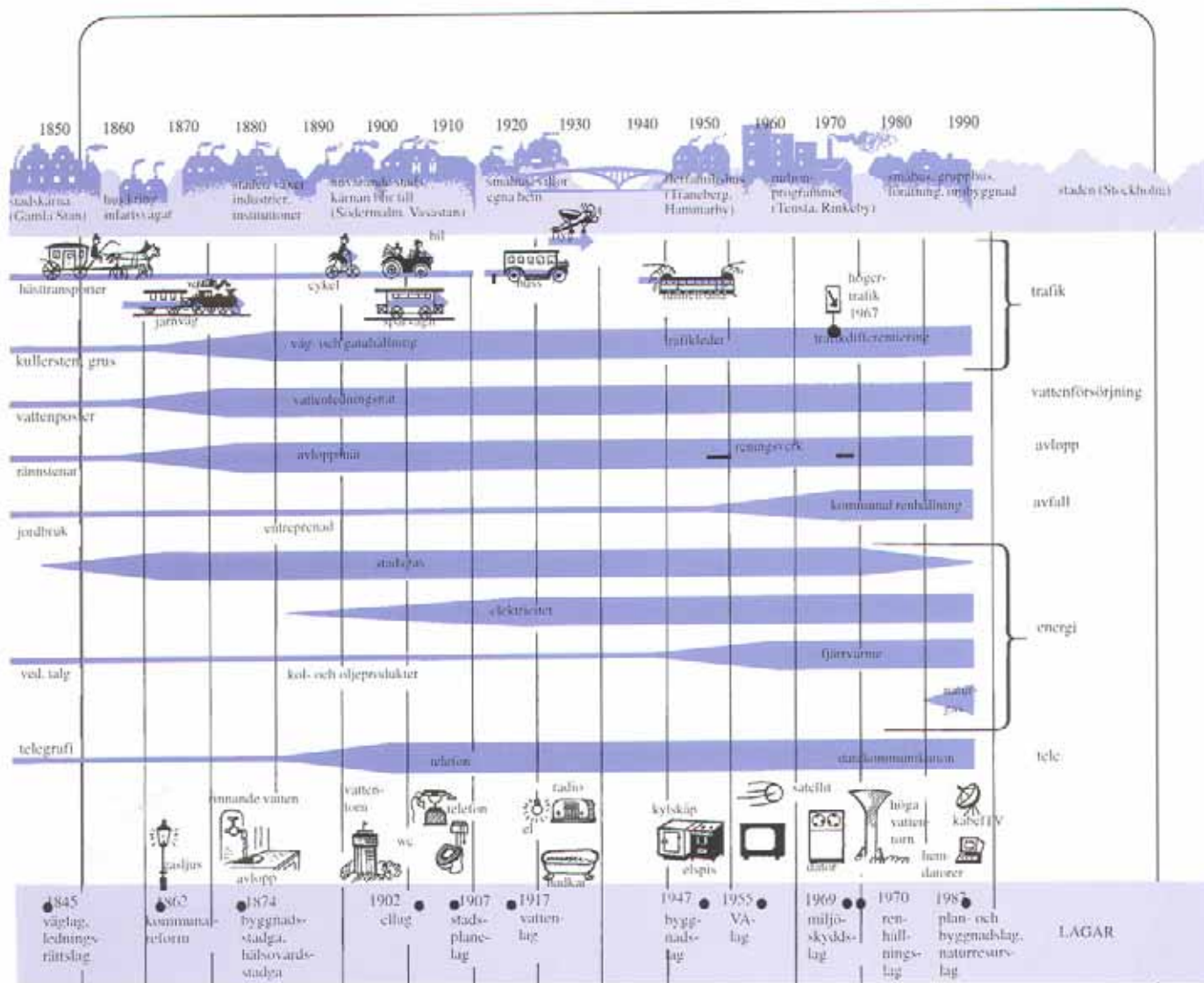
Till höger ett ursprungligt fönster indraget i en rikt artikulerad fasad. Djupet förstärks av den mörka färgen. Till vänster har båg och karm bytts mot en båg av plast. Glasytan har minskat och den platta vita glasinfattningen "lysfier ut" fönstret från fasaden.

Fönstrens hängning är viktig. Konstruktionen skall motsvara utseendet när man öppnar fönstret, annars trasas fasaden sönder.

Färgen är ett viktigt uttrycksmedel på fasaden. Sockeln, som är byggnadens underrede, förankrar den vid marken och målas därför mörkare än fasaden. Annars ser det ut som om huset lättar från marken.

STADENS TEKNISKA INFRASTRUKTUR - EN KUNSKAPSÖVERSIKT

Schematisk bild över den historiska utvecklingen av stadens tekniska infrastruktur.

Illustration av Karin Feltzin ur Björn Svedingers bok Stadens tekniska infrastruktur - en kunskapsöversikt. Byggnadsrådet T4:1989.